

Мирослав Сополига
(Свидник, Словаччина)

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

У районах Північно-Східної Словаччини компактно проживає автохтонне населення русько-українського походження. Пам'ятки історії та культури українців Словаччини вже від 1956 р. цілеспрямовано зосереджує, охороняє, науково та фахово опрацьовує Музей української культури у Свиднику. Предметом статті є аналіз досягнень музею в області науково-дослідної, збирацької, експозиційної, видавничої та іншої діяльності, а також різних проблем, пов'язаних з цим.

Ключові слова: українці Словаччини, музей, пам'ятки історії та культури, проблеми збереження, політичне русинство.

В районах Северо-Восточной Словакии компактно проживает автохтонное население русско-украинского происхождения. Памятники истории и культуры украинского Словакии уже от 1956 г. целенаправленно сосредоточивает, охраняет, научно и профессионально прорабатывает Музей украинской культуры в Свиднике. Предметом статьи является анализ достижений музея в области научно-исследовательской, собирательской, экспозиционной, издательской и иной деятельности, а также различных проблем, связанных с этим.

Ключевые слова: украинский Словакии, музей, памятники истории и культуры, проблемы сохранения, политическое русинство.

In the districts of North-eastern Slovakia compact lives an indigenous population Rusko-ukrainian origin. Sights of history and culture of Ukrainians of Slovakia already from 1956 concentrates purposefully, guards, scientifically and professionally works over Museum of the Ukrainian culture in Svidniku. The article of the article is an analysis of achievements of museum at the area of research, zbirackoy, display, publishing and other activity, and also different problems, related to it.

Key words: Ukrainians of Slovakia, museum, sights of history and culture, problem of maintainance, political rusinstvo.

Словацька республіка в силу історичних обставин є нині мультиетнічною країною. Крім словаків, держава офіційно визнає своїми громадянами 11 національних меншин. Численна група населення русько-українського походження компактно заселяє райони Північно-Східної Словаччини. Йдеться про автохтонну етнічну групу, кількість якої перевищує 150 тисяч населення, хоч, правда, статистичні дані з останніх обчислень наводять лише 30-40 тисяч жителів Словаччини української або "русинської" національності [12]. Члени наведеної етнічної групи заселяють біля 220 сіл впродовж словацько-польського кордону, починаючи селом Убля, що межує з Україною, та кінчаючи найзахіднішим селом Остурня в Попрадському окрузі. З півночі на південь ця етнічна територія простягається шириною приблизно 10-20 км.

Це українське населення внаслідок складних історичних процесів уже понад 1000 років відокремлене від основного ядра свого народу політичними кордонами. Якраз той факт, що східнославацькі українці ніколи не жили в єдиному державному утворенні зі своїм матірнім народом, зумовив складні етнічні процеси, які наразі характеризуються сильною та прискореною асиміляцією. Формування етнічної та національної свідомості відбувається тут значно повільніше порівняно з основною масою українців. І в наш час тільки частина цього населення декларує себе українцями, хоч переважна його більшість самоідентифікується етнонімами "руснак", "руснаки" (прикм.: "русський", "руснацький"), і то навіть ті, які офіційно зголошуються до словацької національності.

Відомо, що населення Карпат сприймає й ідентифікує себе також за деякими локальними назвами, як "закарпатці", "підкарпатці", "верховинці", "горали", "волиняни", "долняки". В історичному розумінні північну частину Карпат називають Галичина, а південні схили – Закарпаття. Термін Закарпаття одночасно відображає й географічний аспект. Українська етнічна територія Східної Словаччини в літературі позначається теж терміном "Пряшівщина". В останньому часі в Словаччині, зокрема після 1989 р., все частіше вживається термін "русин". На жаль, ця історична етноназва сьогоденних українців стала предметом різних спекуляцій, про що буде мова далі. До забуття вже давно відійшли зневажливі терміни "малорос", "малорус", "Мала Росія", які силоміць запроваджувала Московія. Анахронізмами стали теж штучні назви "угророс", "карпаторос", "карпаторус", "карпаторусин", "підкарпатський русин", "рутен" і т. п., які тут певний час утри-

мувалися в інтересі угорських пануючих верств з метою посилення сепаратистичних тенденцій наведеної частини українського етносу. Назва “українець” (“український”) в даній області заборонялася. З метою об’єднання даної етнічної групи вже в минулому столітті вживаються терміни “русин-українець”, “українець-русин”, “русько-український”, “українсько-руський” і т. п. Ці терміни з таких же міркувань актуальні й сьогодні [7].

Українці Словаччини, наперекір довготривалому політичному відокремленню від свого матірнього народу та надзвичайно скрутним життєвим умовам, створили багату матеріальну й духовну культуру. Специфічність та винятковість культурного надбання цього населення полягає в тому, що воно містить у собі реліктові форми давньоруських, тобто староукраїнських традицій, а водночас й елементи культурних впливів сусідніх етносів – словаків, поляків, угорців, румунів тощо.

Наведена область уже з давніх-давен відігравала визначну роль у формуванні народної культури в Карпатах та прилеглих до них областей. Звідси й через цю територію йшли різні культурні течії на південь і на захід та, samozрозуміло, й у зворотних напрямках. І в сучасному наведений регіон є одним з найпоказовіших щодо проходження активного процесу етнічної взаємодії. Тут збереглася велика кількість цінних пам’яток історії та культури.

Яскравим прикладом в цьому аспекті є сакральна архітектура, яка є одним з найвиразніших проявів матеріальної культури. В русько-українських селах Східної Словаччини збереглися дерев’яні храми, які являють собою найстарші та найоригінальніші форми української церковної архітектури взагалі. Це перлини народної культури світового значення. 27 дерев’яних церковок в області Східної Словаччини нині охороняються державою як національні культурні пам’ятки. В 2008 р. три з них – церкву Св. Миколи у Бодружалі, церкву Св. Архангела Михаїла у Ладомировій та церкву Св. Миколи – єпископа у Руській Бистрій зареєстровано в списках світової культурної спадщини ЮНЕСКО.

В дерев’яних церквах знайшли своє відображення не тільки основні культурні, моральні й естетичні постулати їх творців, а й загальний дух конкретної історичної епохи. Це інтересний світ архітектонічно-художньої творчості, яка на протязі століть колективно формувалася і донині нас дивує своєю неповторною красою.

Естетичні чуття народу, його художня та технічна майстерність відображені також в таких формах сакральних пам’яток як ікони, на-

стінні розписи, літургічні книги та різні інші артефакти. Сюди відносимо й найрізноманітніші словесні та духовні прояви, пов'язані з релігійними культурами, ритуалами тощо.

Ці пам'ятки є, звичайно, вагомою складовою частиною культурної спадщини Словацької республіки. Вони постійно привертають увагу істориків, етнологів, мистецтвознавців, охоронців пам'яток і т. п. Значна кількість пам'яток історії та культури русько-українського населення знаходиться в колекціях східнославацьких регіональних музеїв та галерей у Кошицях, Пряшеві, Михайлівцях, Требішові, Гуменному, Бардієві, Старій Любовні, Попрадї і т. д. Зберігаються вони також у фондах центральних загальнославацьких установ – Словацької національної галереї та Словацького національного музею.

Оскільки йдеться про надзвичайно високу історичну та художню вартість наведених пам'яток, словацькі дослідники трактують їх по-різному і часто намагаються замовчувати або й заперечувати український чи східно-християнський характер цієї культури [11; 1].

Вивчення історії, пошана до народних традицій вже з давніх давен є в центрі уваги кожної цивілізованої спільноти. І той найменший народ намагається зберегти пам'ять про спосіб життя та визначні події на шляху свого розвитку. Адже ж без пам'яті він приречений на загибель. Знання історії є однією з передумов правильного розуміння сучасного буття та успішної орієнтації в майбутньому.

Отже, і нам русинам-українцям йдеться про комплексне вивчення та збереження найосновніших документів, які засвідчують конкретні питання етнічної історії, побуту, матеріальної та духовної культури народу. З цією метою у 1956 р. було засновано спеціалізований музей, який нині знаходиться у Свиднику, а від 2002 р. діє в структурі Словацького національного музею (СНМ). Посланням СНМ – Музею української культури є цілеспрямовано зосереджувати, охороняти, науково та фахово опрацьовувати й оприлюднювати музейні колекції, які документують історичний та культурний розвиток автохтонних українців у Словацькій республіці [6].

Така документація – необхідна передумова наукового обґрунтування історичного походження та етнографічної специфіки цього населення, розкриття діалектичної єдності його культури з материнським українським народом, а також тісних взаємозв'язків із словаками, з якими його поєднують інтереси громадян спільної батьківщини – Словацької республіки.

Розв'язання багатьох сучасних проблем у нашому національному

житті, відповідь на питання: “Хто ми такі?” українці, русини, руснаки, рутени, карпатські русини, карпатороси, малороси, лемки і т. д., коротко кажучи, встановлення нашої ідентичності, аж ніяк не можна собі уявити без детального пізнання історичного минулого. Хто цього не розуміє, або не хоче розуміти, йому байдужа доля народу, він спекулює заради своїх особистих чи інших інтересів.

Свидницький музей виконує багатогранну діяльність, специфічність якої полягає в діалектичному поєднанні його трьох основних функцій: науково-дослідної, колекціонерської та культурно-виховної. Ця установа з невеличким колективом працівників на основі інформативних і глибинних наукових досліджень планомірно зосереджує, науковими методами опрацьовує та для просвітницьких цілей використовує найвиразніші прояви матеріальної й духовної культури русинів-українців Словаччини. Музей має характер спеціалізованої установи, яка своєю діяльністю допомагає розвивати науку й культуру, поширювати освіту й знання, підвищувати національну свідомість та національну гордість наведеного населення.

Фахові працівники музею рішали та рішають багато вагомих науково-дослідних завдань в області загальної історії, етнографії, фольклору, літературної історії, мистецтвознавства і т. п., результатом чого стали, крім іншого, цікаві музейні експозиції, тематичні виставки, наукові статті та навіть самостійні монографії.

Музей утримує контакти з науковими закладами Угорщини, Чехії, Польщі та, зокрема, України. Рішаються спільні завдання з Інститутом народознавства НАН України, з Інститутом мистецтва, фольклору та етнографії НАН України, Ужгородським державним університетом, Закарпатським краєзнавчим музеєм та іншими музеями в Україні.

З року в рік поповнюються фонди свидницького Музею української культури, і то все дальшими цінними експонатами, які документують усі періоди культурно-історичного розвитку українців Словаччини. Крім матеріалів, які документують найновіший період в усіх сферах життя населення досліджуваного регіону (загальні соціально-економічні та політичні проблеми, промисловість, сільське господарство, культура, шкільництво і т. п.), були придбані також документи старших історичних періодів (знаряддя праці давнього віку, дарчі грамоти з XIII – XVI ст., пов’язані із заселенням краю та інші документи про соціально-економічне становище населення).

Оригінальні матеріали знаходяться у фондах літературознавства (наприклад, рукописи О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького,

В. Гренджі-Донського та, зокрема, сучасних українських місцевих письменників, розсяглі матеріали про історію літературного руху й театрального мистецтва в даній області і т. п.).

Етнографічні колекції представляють найрізноманітніші зразки традиційної матеріальної культури та народної творчості, як наприклад, окремі види знарядь праці та продукти виробництва, типові зразки народної ноші, найрізноманітніші прояви народного мистецтва, а також найцінніші пам'ятки народної архітектури (житлові, господарські, культові, технічно-промислові та інші споруди).

Солідними є також фонди мистецтвознавства. Крім цінних пам'яток іконописної творчості, в них знаходяться визначні художні роботи В. Касіяна, Й. Бокшая, А. Ерделі, А. Коцки, А. Борецького, Ф. Манайла, І. Кулеця, твори багатьох сучасних українських художників Словаччини. В 1975 р. музей придбав спадщину народного художника Дезидерія Миллого, яка стала основою музейної картинної галереї.

Наприкінці 2009 р. фонди Музею української культури нараховували майже 70 000 штук експонатів (без бібліотеки).

Деякі рукописні матеріали, першодруки, та зокрема фахова література, зберігаються в бібліотичних фондах, які нараховують близько 50 000 бібліографічних одиниць.

Основною формою впливу на широку громадськість є музейні експозиції, які є найкращим відзеркаленням науково-дослідної та колекціонерської роботи працівників музею.

Сучасна модерна головна експозиція свідницького Музею української культури (Центральна вул.) детально документує соціальний, політичний та культурний розвиток українського населення Східної Словаччини від найдавніших часів аж по сучасний період. Відвідувачі музею в трьохповерховому будинку на площі майже 2 000 м² мають змогу познайомитися з природними умовами, в яких жило та творило згадане населення, з цінними археологічними знахідками про перші сліди заселення нашого регіону, письмовими пам'ятками періоду середньовіччя про виникнення окремих сіл, визначними документами про соціальне та національне становище цього західноукраїнського населення та його боротьбу проти поневолювачів, документами про сучасне життя. Експонуються тут також окремі зразки народної творчості та етнографії: традиційні заняття населення, народне житло та побут, народний одяг, кераміка, вишивки, крашанки та інші прояви народного мистецтва. Належна увага приділяється документації лі-

тературних стремлінь та взагалі культурного й національного життя русинів-українців Словаччини. Частина просторів цього експозиційного будинку відведена під тематичні виставки, які систематично відкриваються з нагоди різних ювілеїв, святкувань та інших визначних подій [8].

В 1975 р. при свідницькому музеї розпочалася побудова етнографічної експозиції під відкритим небом (скансену). Експозиція знаходиться на площі 11 га в сусідстві з амфітеатром, де щорічно відбувається традиційне Свято культури русинів-українців Словаччини. Тут представлено майже 50 найтиповіших пам'яток народної архітектури українців Східної Словаччини: традиційні селянські житлові будівлі під солом'яними та гонтовими стріхами, господарські, технічно-промислові, культові та інші споруди. В окремих об'єктах – пам'ятках народного будівництва експонуються типові народні меблі та інші предмети хатнього устаткування, традиційне робоче знаряддя тощо [9].

З українського середовища Східної Словаччини вийшли визначні таланти в найрізноманітніших галузях професіонального мистецтва. В останньому часі, крім художньої літератури, дуже виразного характеру набуває також розвиток місцевого українського образотворчого мистецтва, яке нав'язує на прогресивні традиції народних художніх проявів та професіональної творчості в минулих історичних періодах. Питання музейної презентації цієї творчості стало актуальним особливо після смерті визначного представника чехо-словацького образотворчого мистецтва – народного художника Дезидерія Миллого. Сильні патріотичні почуття по відношенні до свого рідного українського народу вели художника до того, що ще за життя він заповів свою творчу спадщину свідницькому Музею української культури. Бажання Д. Миллого виконала його дружина Пріська підписанням договору в 1975 р. І так у 1983 р. при цьому музеї була відкрита картинна галерея ім. Д. Миллого [3].

Результати своєї роботи, зокрема, науково-дослідної, працівники музею поступово опрацьовують та публікують у різних суспільно-знавчих збірниках, фахових журналах та місцевій українській і словацькій пресі. З пера працівників цієї установи вийшли також солідні монографічні видання, про які буде мова в іншій доповіді.

Найвиразніші результати досліджень історії та культури русинів-українців Словаччини вже від 1965 р. систематично публікуються в науковому збірнику музею. Це видання користується широкою популярністю та дуже високо оцінюється в наукових і культурно-освітніх

колах не тільки в рамках нашої республіки, але й за кордоном, зокрема, в Україні. В написанні окремих статей беруть участь також вчені України та інших країн.

Досі видано 25 випусків (у 29-томах) збірника. В них опубліковано понад 350 наукових праць, в тому числі понад 50 робіт монографічного характеру. "Науковий збірник Музею української культури у Свиднику" вважається міжнародним карпатознавчим органом, на сторінках якого публікуються науковці різних країн. "Золота нива", "Доказ здібності" – такими суперлативами характеризують збірник деякі рецензенти [2; 4].

Академік Микола Мушинка в ювілейному 20-му номері збірника пише: "19 томів у 22 книжках "Наукового збірника Музею української культури у Свиднику" – найвизначніший почин в історії культури найзахіднішої гілки українського народу. Він вражає читача вже своїми розмірами – майже десять тисяч сторінок друку, на яких опубліковано 320 наукових праць, в тому числі 45 науково опрацьованих монографій від 40 до 900 сторінок друку. Отаким великим виданням сьогодні не може похвалитися жоден український музей у світі, включно музеїв України". Слід додати, що після цих похвальних слів вийшло ще 6 розсяглих випусків збірника розсягом понад 3000 сторінок, які містять в собі дальших 190 наукових праць, в тому числі 7 монографічного характеру.

Як твердять спеціалісти, "Свидницький музей зберігає пам'ятки та видає збірники, які мають не лише локальне, регіональне, але й загальнонаціональне значення" [10].

Свидницький музей став предметом зацікавлення багатьох домашніх та закордонних туристів. "У 12-тисячному містечку містяться чотири поважні музеї (мається на увазі ще й воєнний історичний музей – *примітка М.С.*), кожен з яких розповідає про українську історію. Такого не зустрінете навіть в Україні.... Таким чином, Свидник просто приречений стати центром українського паломництва" – це думка відомого письменника і журналіста Олександра Гавроша з Ужгорода [5].

Однак, слід зауважити, що в кожному куточку свидницького музею криється незліченна кількість докладених зусиль, енергії та самопожертв людей, які знайшли у цій праці смисл свого буття та віддали на вівтар народної справи свої найкращі роки життя, багато сил і здоров'я. Сучасний стан СНМ – Музею української культури – це результат багаторічної кропіткої праці ентузіастів та їхньої завзятої й наполегливої праці на ниві збереження культурної спадщини своїх

предків. Весь дотеперішній період побудови музею характеризується невпинною боротьбою за його існування та подальший розвиток. Цей музей вже від початку свого виникнення мав багато ворогів та недоброзичливців. Ідея його заснування зродилася спонтанно в післявоєнній переможній атмосфері, але її втілення в життя відбувалося в надзвичайно складні роки відбудови держави, її соціалізації, колективізації та, зокрема, ідеологізації. Український музей, порівняно з іншими подібними установами в Словаччині, опинився в надзвичайно складній ситуації. Це був самотній такого типу музей у Словаччині, отже у своїх намаганнях він залишився самотнім. Різні українофобні структури чинили музею всякі перешкоди. Майже вісім років тривало, поки для музею знайшлися скромні простори у Свиднику. Існує безліч партійних постанов, розпоряджень та інших документів, спрямованих на елімінацію національних проявів Свидницького музею, зміну його профілю та навіть ліквідацію. Працівники музею були під перманентним мікроскопом органів влади та, зокрема, її таємної служби як потенційні вороги радянського та соціалістичного режиму, ба навіть “українські буржуазні націоналісти”.

На окрему увагу заслуговують повсякденні проблеми матеріального та фінансового характеру. В останньому часі дедалі відчутнішими стали проблеми забезпечення нових кадрів, що у великій мірі запричинено занепадом українського шкільництва. Цьому сприяє також порівняно низький рівень зарплат у сфері культури.

Перед колективом музею є цілий ряд проблем, пов'язаних з охороною збіркових фондів, їх науковим опрацюванням, електронізацією тощо, які поступово вирішуються.

Однак найнебезпечнішими для музею є наразі проблеми політичного характеру. На жаль, і в сучасному бурхливому та хаотичному світі постійно діють сили, завданням яких є викликати непорозуміння та ворожнечу між народами і, таким чином, підпорядковувати їхню долю власним інтересам. Етнічні меншини стали об'єктом різних спекуляцій, спрямованих на дестабілізацію того чи іншого регіону. Зокрема, українські меншини, які проживають в країнах бывшего соціалістичного табору, зазнали в останніх десятиріччях багато прикростей внаслідок злодіянь різних домашніх та зовнішніх ворогів України. Так звана програма деукраїнізації, започаткована у нас ще за бувшої Чехо-Словацької федеративної республіки початком 90-х рр., була спрямована перш за все проти свидницького Музею української культури з метою ліквідації свідчень про історичний та культурний

розвиток української меншини в цій країні. У зв’язку з цим директивним способом перейменовували музей, намагалися змінити його керівництво і т. п. Дика кампанія проти музею була на деякий час припинена рішенням Міністерства культури СР від 15. 5. 1993 р., згідно з яким ця установа після трьохрічних поневірянь була перейменована на “Державний музей українсько-руської культури в Свиднику”.

Однак провокації проти свидницького музею аж ніяк не припинилися. На порядку денному були різні безпідставні відкриті та анонімні скарги на музей, наклепи та опльовування його керівництва посередництвом засобів масової інформації, постійні домагання в державних органах змінити директора, розділити установу на дві частини – українську та “русинську” або цілком репрофілювати її на “русинську”, регіональну, краєзнавчу і т. п. Це неганебне та брудне завдання послідовно виконує спеціально створена для цього політиканська антиукраїнська організація “Русинська оброда”, яка при кожній нагоді, чи то вже при змінах чільних представників державних органів, чи при структуральних або інших реформах в області культури всякими способами інтригує проти музею з ціллю присвоїти собі цю установу або її знищити. З її ініціативи від 1991 р. 8 разів офіційно мінялася назва музею, що немає аналогії в історії музейництва взагалі.

Усі дотеперішні провокації проти музею з метою його ліквідації були безуспішними (у 2007 р. Міністерство культури СР повернуло музею його первісну назву – “Музей української культури у Свиднику”). Звичайно, що постійні напади на музей значно утруднювали та комплікували роботу колективу його працівників. Керівництво музею затратило багато часу та енергії на елімінацію наведених деструктивних намагань, а також на рішення проблем економічного характеру.

Зазіхання на музей з боку ворогів українства мають вже тривалий характер. Ненависть та заздрість по відношенні до музею будуть зростати відповідно до його успіхів. Це повністю собі усвідомлює кожен член музейного колективу, а також всі ті, які вболівають за нашу національну справу. Всі ми пильно стежимо за подіями в цьому карпатському регіоні і певно віримо, що в скорому часі наше національно-культурне життя повернеться на краще. Ми переконані, що українська ідея запанує і в регіоні Українських Карпат.

Надіємось, що Музей української культури в Свиднику в дальших роках свого існування буде могли фіксувати набагато світліші сторінки історії русинів-українців та взаємних словацько-українських стосунків.

Джерела та література:

1. Белей Л. Кириличні рукописні пам'ятки з українсько-польсько-словацького пограниччя як об'єкт студій "політичного мовознавства" / Л. Белей // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Свидник, 2010. – № 25. – С. 329–335.
2. Вітчизна. – К., 1968. – № 10. – С. 207–208.
3. Галерея ім. Дезидерія Миллого Музею української культури у Свиднику / [Упор. М. Сополига]. – Свидник : [б. в.], 1989. – 125 с.
4. Дуля. – Пряшів. – № 2. – С. 148–150.
5. Нове життя. – Пряшів. – № 29-30 (30 липня 2010). – С. 1.
6. 50 років діяльності Музею української культури в Свиднику // Науковий збірник Музею українсько-руської культури в Свиднику. – № 24. – С. 299–317.
7. Сополига М. До питань етнічної ідентифікації та сучасних етнічних процесів українців Пряшівщини / М. Сополига // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 2001. – С. 208–236.
8. Сополига М. Музей українсько-руської культури у Свиднику. Провідник / М. Сополига. – Свидник : [б. в.], 2006. – 100 с.
9. Сополига М. Скансен у Свиднику. Путівник по Етнографічній експозиції під відкритим небом СНМ – Музею української культури / М. Сополига. – Свидник : [б. в.], 2008. – 128 с.
10. Стебельський Б. Огляд книжок і рецензій... / Б. Стебельський // Література і мистецтво. – Торонто, 1991. – Рік XXXVII. – № 10.
11. Sopoliga M. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied / M. Sopoliga. – Bratislava : [b. w.], 2006. – С. 162–174; 252–262.
12. Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 1991. Štatistická ročenka Slovenska 2004. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Bratislava : [b. w.], 2004.